

Waldschmerz

Over de troostende werking van de natuur

Renée Verberne

Wankele verbinding

Ik weet nog precies hoe het voelde toen ik voor het eerst in mijn eentje de natuur in trok, gewapend met niets dan mijn camera, mijn lichaam en mijn blik op de wereld. Ik was van plan mezelf een plek te geven in de natuur en die ontmoeting tussen mij en de natuur te fotograferen. Omdat ik mijn camera nog niet goed beheerste en er dus ook niet van op de hoogte was dat mijn camera een zelfontspanner had, koos ik ervoor mijn handelingen te filmen. Op die manier, zo redeneerde ik, kon ik er later wel goede screenshots uit vissen – nog niet wetende dat dit de kwaliteit van de beelden niet ten goede zou komen, maar dat terzijde. Een afgelegen, beschutte plek in het bos trok mijn aandacht. Ik baande me er een weg naartoe, plaatste het statief, zette de camera aan en begon mezelf uit te kleden, om vervolgens naar de machtige eik te lopen die daar stond en er aan één van de laaghangende takken te gaan hangen. Het was moeilijker dan ik dacht, maar al gauw hing ik en werd ik overvallen door gevoelens van vrijheid, tijdloosheid en geborgenheid, maar ook van spanning, ongemak en melancholie. Ik voelde door mijn hele lichaam het leven vibreren, ademde steeds langzamer in en uit, kwam tot rust, bleef nog een tijdje hangen en liep toen weer terug naar de camera om deze uit te zetten en mezelf aan te kleden.

Het was mijn derdejaars docent op de kunstacademie die me wees op de schoonheid van de video en die de gestileerde foto's die ik uit diezelfde video had gedestilleerd, links liet liggen. Het ging haar om de gehele handeling die ik ermee in beeld had gebracht: de aarzeling bij het uitkleden, het vluchtig om me heen kijken of niemand me zag, de wankele stappen op mijn blote voeten, het zoeken naar de juiste houding... Deze daad was rijk; ze toonde zowel mijn verlangen naar eenwording met de natuur, alsook de schijnbare onmogelijkheid voor een hedendaags mens als ik om dit verlangen te verwezenlijken en het ongemak dat daarmee gepaard gaat. De betreffende docent opende mijn ogen en vanaf dat moment ontwikkelde mijn beeldtaal zich in een rap tempo, waarbij ik experimenteerde met video, fotografie, performances en daden. De rode draad in mijn experimenten was het feit dat ik alleen de natuur in ging, me afzonderde in een zelfgecreëerde capsule van tijd en ruimte en aldaar op zoek ging naar een verbinding met de natuurlijke wereld, onderwijl wetende dat ik die waarschijnlijk nooit écht zou kunnen vinden – of in ieder geval slechts vluchtig zou ervaren.

Kind van mijn tijd

Nu, tien jaar later, weet ik nog altijd niet goed wat er met me gebeurde daar, bungelend aan die eik. Het voelde alsof ik door de mazen van de tijd was gegaan en in een onbekend tijdsgewricht was beland, één waar er een hele andere verhouding bestond tussen mens en natuur; een haast vanzelfsprekende, oeroude doch tijdloze verbinding. Sinds ik ervan heb mogen proeven, wil ik meer. Tegelijkertijd werd ik me er juist door die ervaring van bewust hoezeer ik een kind van mijn tijd ben en naar een verbinding met de natuur verlang waar in deze tijd geen of nauwelijks meer sprake van is. Bijna dagelijks rouw ik om het feit dat deze verbinding met de natuur verloren lijkt te zijn. Het is juist het opzoeken van de natuur dat me dan weer enigszins kalmeert, al blijft het een dubbel gevoel van kalmte en rouw dat ik op zo'n moment ervaar. Ik ben wel in de natuur en wordt erdoor omringd, maar ik voel me niet in de natuur. Wat is het dat mij zo aantrekt en tegelijkertijd verdrietig maakt in de natuur? Waarom roept de natuur zo'n gemengde gevoelens en vooral zoveel verlangen bij me op?

Toevluchtsoord

Al sinds haar bestaan zoekt de mensheid de natuur op voor troost. We vinden er rust, verstillend en ruimte om te ademen en te voelen. Het is niet voor niets dat schrijvers, dichters en kunstenaars er al eeuwenlang inspiratie te vinden. ‘We zijn zo graag in de vrije natuur, omdat deze geen mening over ons heeft’, stelde Friedrich Nietzsche. Het is waar, maar het is denk ik veel meer dan dat. Er gaat een bepaalde kracht, mystiek en wijsheid van de natuur uit, waar we ontzag voor hebben en waarvan we verlangen meer te weten te komen. We hopen er het mysterie van het leven te kunnen ontrafelen en er antwoorden te vinden, geluk te ervaren. ‘De natuur kent het grote geheim en glimlacht’, aldus Victor Hugo.

Jean-Jacques Rousseau was de Europese filosoof bij uitstek die ontzag had voor de natuur en zelfs pleitte voor een terugkeer ernaar. Rousseaus idee dat de mens van nature goed was en dat het de maatschappij was die een slechte invloed had op de mens, stond in schril contrast met de ideeën van andere filosofen uit de Verlichting, die de ontwikkelingen van de kunsten en wetenschappen juist verheerlijkten en alles wat met de natuur te maken had degradeerden tot barbaarij. Toch is het geen terugkeer naar de natuur waar ik voor pleit; ik ben ervan overtuigd dat we een kind van onze eigen tijd zijn en dienen te pionieren met de uitdagingen die op ons pad komen, in plaats van moeten terugkeren naar een vervlogen status quo. We kunnen ons natuurlijk wel laten inspireren door het verleden. Zo voel ik me verbonden met Rousseau wanneer hij stelt dat we onze oorsprong zijn vergeten en zegt: ‘Zich vervreemd voelen van de wereld is de waarheid kennen. Het zijn de sociaal aangepasten die een niet-authentiek leven leiden.’¹

Een andere filosoof, dichter en essayist waar ik me mee verbonden voel is de Amerikaanse Henry David Thoreau. Hij bracht zijn verlangen om in de natuur te leven in de praktijk door zelf een houten hut te bouwen nabij Walden Pond in Massachusetts en zich daar twee jaar terug te trekken. Hij schreef er zijn bekendste werk *Walden*, waarin hij zijn natuurervaringen tijdens zijn afzondering van de beschaafde wereld beschreef. Ik kan me vinden in Thoreaus verlangen naar een natuurlijk leven en vind het moedig dat hij de daad bij het woord heeft gevoegd - misschien ben ik wel jaloers, al romantiseer ik zijn leven in de wildernis wellicht ook wat. Hij verlangde ernaar de volheid van de natuur te ervaren, de lege rijkdom van de moderniteit links te laten liggen en door te dringen tot de kern van wat het leven is. Met zijn uitspraken ‘Wealth is the ability to fully experience life’ en ‘The price of anything is the amount of life you exchange for it’ zag hij haarfijn hoezeer de mens de neiging heeft het leven dicht te plamuren met spullen en vergeet (of verzaakt) te leven in de natuurlijke wereld.

Natuurkracht

Ook de wetenschap is gefascineerd door de relatie tussen mens en natuur. Juist nu onze wereld accelereert en zich blijft vullen met nieuwe technologieën, verlangen steeds meer mensen naar authentieke dan wel mystieke natuurervaringen. Talloze studies bevestigen een verband tussen de afnemende gezondheid van mensen en de toenemende verwijdering van mensen tot natuur². Zo legt schrijver Richard Louv in *Het laatste kind in het bos* een verband tussen opgroeien zonder natuur en de verontrustende toename van overgewicht, concentratiestoornissen en depressies bij kinderen. Het lezen van zijn boek deed me beseffen

¹ Leo Damrosch, *Jean-Jacques Rousseau, een rusteloos genie* (Utrecht: Uitgeverij Ten Have, 2011), 250.

² Agnes van den Berg, ‘IVN Factsheet’, geraadpleegd te 20 mei 2021, http://www.agnesvandenbergh.nl/IVN_factsheetNenG_web.pdf

hoe dankbaar ik ben voor het feit dat ik, volgens Louv behorende tot de generatie ‘laatste kinderen in het bos’, nog heb mogen genieten van een digitaal-arme jeugd in de natuur.

Toen ik zes was kochten mijn ouders samen met mijn oom en tante een oude boerderij en ze werkten jarenlang om deze vanaf de grond opnieuw op te bouwen. Wij woonden tijdelijk - zeven jaar - in twee houten stacaravans in onze grote tuin en van deze tijd herinner ik me met name dat ik veel buiten speelde. Samen met mijn broer en met vriendinnen, maar ook vaak alleen. Ik klom in een boom of creëerde ergens een hut waar ik uren kon vertoeven, helemaal opgaand in mijn eigen fantasie. Toen al ervoer ik hoe de natuur me kon omsluiten en meenemen naar een andere wereld, ver weg van alledaagse beslommingen en onbenullige actualiteiten. Met de kracht van verbeelding riep ik in mijn cocon een wereld vol magie, fantastische wezens, natuurkracht en liefde op.

Tijdspoort

Tijdens één van mijn hedendaagse struintochten, door bossen die herinneren aan mijn kindertijd, duikt de hut van Thoreau op in mijn gedachten: *Het liefst verdwaaal ik en bouw ik een hut in het bos, net als Thoreau en mijn jongere ik, verscholen voor de ‘beschaafde’ wereld en verholen voor de tijd.* Ik dwaal verder, baan me een weg door het hoge struikgewas buiten de gebaande paden en zoek naar een plek waar ik zo’n hut zou kunnen bouwen. Opeens kom ik bij een watertje midden in het bos. De plek heeft iets magisch, is zwanger van verwachting; alsof ze mijn komst verwachtte. Ik voel me er thuis en herken mezelf erin, alsof ik naar een weerspiegeling van mijn binnenruimte kijk. Ik vertoef er een tijdje voordat ik mijn camera en statief klaarzet. Ik kleed me uit, zet mijn camera aan, stap door het gras naar het water en laat me langzaam onder water zakken. Ik voel hoe mijn haren door het water zweven, mijn huid strelen, hoe het zonlicht er doorheen schijnt. Het voelt alsof ik een verbond aanga met de plek en alsof ik ongemerkt, terwijl ik door het hoge gras worstelde, een vacuüm van tijd ben ingestapt waar ik me het liefst voor eeuwig in zou terugtrekken.

Misschien zoek ik via mijn ontmoetingen met de natuur wel naar een manier om door de tijd te vallen en zo in een vervlogen – of toekomstige? – tijd terecht te komen, waar mensen van, met en in de natuur leven. Een eenvoudig buitenleven dat verbonden is met de aarde. Hopelijk ligt deze tijd nog in het verschiet; alles wijst er echter op dat deze natuurlijke verbondenheid er in het verleden was, maar dat we deze in ons huidige tijdsgewricht hebben verloren. Mijn verlangen naar de natuur gaat dan ook vaak gepaard met een enorme hang naar het verleden. Zo slaat mijn hele gevoelslichaam op tilt als ik naar films kijk die zich afspelen in oude oorden uit ons collectieve verleden. Die beelden resoneren zo diep in mij, dat ik het niet vreemd zou vinden als iemand mij vertelde dat ik een tijdreiziger was, die heeft verdrongen dat ze oorspronkelijk in een andere tijd thuishoort.

De natuur zelf lijkt tijdloos; wanneer je in een bos staat met eeuwenoude bomen, voel je dat het woud dingen heeft gezien en heeft meegemaakt; er hebben zich Andere Tijden afgespeeld. De natuur lijkt samen te vallen met de tijd, de tijd te representeren, er een bondje mee te hebben. Hoewel ik meestal gelukkig ben met mijn leven in het heden, wordt mijn verlangen naar de natuur en naar het verleden steeds opnieuw aangewakkerd en vormt het een rode draad in mijn gedachten, voelen en handelen. Het Duits kent een woord voor mijn verlangen: *fernweh*, wat zoiets betekent als ‘het verlangen om naar verre oorden te reizen; heimwee naar plekken waar men nog nooit is geweest’.

Natuurvergetelheid

De vraag naar onze verhouding met de natuur is niet anders dan de aloude filosofische vraag: ‘Hoe moet een mens leven?’. Daar die in Europa eeuwenlang werd beantwoord door de moraal van het christendom, is het niet gek dat we sinds de dood van God - zoals die het meest bekend door Nietzsche werd geconstateerd - zoekende zijn naar onze verhouding tot de wereld. Terwijl Nietzsche nog pleitte voor een ‘vernatuurlijking’ van de mens³ en een herwaardering van onszelf als natuurwezen, gebeurde in de wereld het tegenovergestelde. De Nederlandse filosoof Koo van der Wal stelt dat we lange tijd alleen oog hebben gehad voor de mens, niet voor de omgang met dieren of de natuur en dat er in de westerse filosofie sprake is van ‘natuurvergetelheid’, naar analogie van Heideggers ‘zijnsvergetelheid’⁴.

Van der Wal koppelt dit gat in de wijsbegeerte aan de huidige ecologische crisis, die volgens hem nooit zo uit de hand was gelopen als we de laatste eeuwen in een andere richting hadden gedacht: ‘Sinds Descartes heeft de mens zich de natuur uit gepromoveerd en is de natuur in de hoofdstroom van de westerse filosofie zo dood als een pier. We hebben daardoor langs veel heen gekeken: in de natuur kom je verschijnselen tegen die je niet tot elkaar kunt reduceren. Ons kenvermogen is bovendien ongeschikt om bepaalde dimensies te bevatten’. De natuur verdient volgens Van der Wal een ander, beter denken: ‘De klassiek-moderne filosofie heeft de werkelijkheid platgeslagen en de deur dichtgegooid voor andere dan meten-is-weten-kennis. Ik wil de diepte in en de wereld ook middels “niet-wetenschappelijke” kennis bestuderen, zoals die van de alledaagse ervaring, de kunst, de mythe en de mystieke ervaring. Natuur zie ik als een reservoir van potenties die zich deels ontvouwen. Het andere deel kennen we niet.’⁵

Waldschmerz

Ondanks dat ik een prachtige man heb waarmee ik twee wereldse kinderen mocht krijgen, vraag ik me af of de natuur zo troostend voor me is omdat het feitelijk toch een ontsnapping is aan mijn dagelijkse beslommingen en aan het moedeloze post-postmodernisme van de wereld waarin ik leef. Wanneer ik voor de zoveelste keer word overvallen door het onbehaaglijke gevoel van verdriet en rouw, besluit ik er een naam aan te geven: *waldschmerz*. Anders dan bij het bekendere *weltschmerz* waarvan ik het afleidde, voel ik niet alleen pijn vanwege de imperfecties van de wereld. Ik voel evenzeer pijn vanwege de onmogelijkheid om me als kind van deze tijd met de natuur te verbinden en ik voel mee met de machteloze pijn die de natuur moet doorstaan als gevolg van vernietigende menselijke handelingen. Behalve deze pijnen, belichaamt ‘waldschmerz’ voor mij ten slotte het diepgewortelde verlangen om me te bevinden in een wereld waarin de mens wél in staat is de natuur lief te hebben.

Natuurlijk kan ik proberen met mijn gevoelens van *waldschmerz* te leren leven, me erin te berusten. Ik kan de natuur vaak opzoeken, er fotograferen, tot rust komen, troost vinden, terugkeren in mijn hedendaagse leven tot de onrust me weer te veel wordt en proberen hierin een balans te vinden tot mijn dood, maar is er geen andere verhouding mogelijk? Zodanig dat

³ Friedrich Nietzsche, *De Vrolijke Wetenschap* (1882/1887), vertaald door Hans Driessen (Amsterdam: Boom Uitgevers, 2020), 109

⁴ Interview met Koo van der Wal, ‘In de Westerse filosofie is de natuur zo dood als een pier’, geraadpleegd te 12 februari 2021, <https://www.trouw.nl/religie-filosofie/filosoo-f-koo-van-der-wal-in-de-westerse-filosofie-is-de-natuur-zo-dood-als-een-pier~b72887cb/>

⁵ Interview met Koo van der Wal, ‘In de Westerse filosofie is de natuur zo dood als een pier’, geraadpleegd te 12 februari 2021, <https://www.trouw.nl/religie-filosofie/filosoo-f-koo-van-der-wal-in-de-westerse-filosofie-is-de-natuur-zo-dood-als-een-pier~b72887cb/>

mijn relatie met de natuur in een rustiger vaarwater komt? Of is het juist deze tragische verhouding tussen mens en natuur die ons definieert? Zijn we veroordeeld tot een intrinsieke dualiteit? Kunnen mens en natuur samenvallen, of zullen we voor eeuwig zoeken naar eenwording en is dát dan iets dat ik moeten leren omarmen, ja zelfs koesteren?

Het diepe

Hoe je de begrippen mens en natuur ook definieert, we zullen als mens moeten zien te leven met ons machtige vermogen in te kunnen zien hoe nietig we zijn en met de kennis dat ons kenvermogen grenzen kent. Het is in de natuur dat we onze eigen grootsheid en nietigheid weerspiegeld zien, waar we ons zowel thuis als vreemdeling voelen. We vinden er troost, maar ook het besef dat we er waarschijnlijk altijd troost zullen blijven zoeken voor onze menselijke conditie. De troostende werking van de natuur komt zo voort uit het feit dat we onszelf erin herkennen en weerspiegeld zien, maar middels deze weerspiegeling zien we onvermijdelijk ook dat we een spiegelbeeld zijn van de natuur en dat we dus niet samenvallen, niet één zijn. Zoveel als de natuur ons troost, confronteert ze ons ook met ons niet-samenvallen. Het opzoeken van de natuur impliceert reeds een scheiding; er is immers een beweging gaande vanuit de mens naar de natuur. We vallen misschien pas samen zodra we ophouden ons te verhouden tot de natuur; maar ophouden ons te verhouden tot de natuur, betekent ophouden mens te zijn.

Hoe kunnen we leven met dit besef, in deze penibele situatie? Het proberen te aanvaarden en de natuur tegemoet te treden met een stoïcijnse berusting, liefde en overgave? Ons terugtrekken als Thoreau? Een Gretaeske vechtlust tentoonspreiden, rebelleren en geloven in een andere ideale verhouding tussen mens en natuur? Of kunnen we ons maar beter overgeven aan het onverschillige consumentisme en hedonisme van onze tijd, in een poging onszelf te verdoven met tijdelijke shots van genot?

Voor mij staat buiten kijf dat ik de diepte van de wereld in wil; ik ben het station van onverschilligheid en verdoving voorbij, of misschien ben ik daar wel nooit geweest. Een houding van berusting en gelatenheid is niet aan mij besteed, daarvoor is de onrust in mijn lijf te groot. Wellicht wanneer ik moegestreden ben, mijn idealen zijn uitgedoofd en mijn zwerftochten te zwaar worden. Voor nu kies ik het pad van de idealist, de activist, de schrijver, de kunstenaar, de struiner. Ik heb immers ook veel te danken aan deze juxtapositie waarin ik mezelf onvermijdelijk vind; ze inspireert me namelijk onophoudelijk. Ik neem voor lief dat er balans noch harmonie is, dat de natuur me zowel troost biedt als mistroostig maakt. Voordat ik me als mens in deze wereld kan berusten – als ik dat al ooit kan – moet ik nog eerst zoeken, nadenken, schrijven en de wildernis in. Gewapend met mijn camera, mijn pen, mijn gedachten en mijn lichaam. Misschien vind ik er een antwoord; hopelijk word ik er één; wellicht keer ik niet meer terug.